

УДК 82.091:[821.111(73)+821.161.2]

Оксана Дуброва (Бердянськ)

МІФОСИМВОЛІКА ЧАСОПРОСТОРУ У ЛІРИЦІ ВОЛТА ВІТМЕНА ТА БОГДАНА-ІГОРЯ АНТОНИЧА

Наразі спостерігається все частіше звернення митців до спадщини минулого, що спровоковано низкою таких чинників: соціально-політичні та економічні негаразди кінця ХХ та початку ХХІ ст., нові відкриття в царині природничих наук і поява нових видів мистецтва. У сучасному літературознавстві активно розвивається важливий і перспективний архетипний підхід, що дозволяє розкрити наступність у суспільному житті, нерозривний зв'язок часів, прояви архетипної пам'яті; формується новий погляд на людину, її сутність і призначення на Землі.

Мета статті — дослідити саме міфосимволіку часопростору, яка знайшла своє яскраве вираження у творчості Вітмена й Антонича, своєрідне прояснення і тлумачення американським і українським поетами різноманітних виявів часу, спрямованих у площину людського існування.

У сучасній літературі чимало наукових розвідок присвячено аналізу творчої спадщини Вітмена (праці Наталі Абієвої, Тетяни Венедиктової, Валентини Демецької, Мориса Мендельсона, Тетяни Михед, Абеля Старцева) й Антонича (праці Юрія Андруховича, Юрія Коваліва, Василя Махна, Олесі Пономаренко, Елеонори Соловей, Лідії Стефановської та ін.), але запропоновану тему ще ніхто не досліджував у компаративному аспекті. Тому актуальна літературознавча проблема — дослідити художню інтерпретацію міфосимволіки часопростору названими авторами.

Найголовнішим аспектом вияву міфопоетичного світосприйняття (на рівні часу та простору) для досліджуваних митців був саме семіотичний, що характеризувався позачасовістю та хронотопною нелокалізованістю. Завдяки глибині художнього узагальнення хронотоп поетів часто виходив за межі конкретно-історичного буття, що допомогло ліричним героям Вітмена й Антонича сприймати світ та осмислювати явища дійсності у площині архетипів.

Специфіка сприйняття часу у Вітмена й Антонича виявлялася, як зазначає Любов Хавкіна, у «погляді на історичне буття нації, її міфологізовані та сакралізовані минуле, сучасне й майбутнє. Виділяються межові моменти історії, розкривається поняття духу нації як позачасової цінності, що забезпечує цінність буття етносу» [7, с. 13].

Поети вдало розсували межі художнього часу, зображуючи події, іноді віддалені на тисячі років; історичний час у їхньому художньому світі міг перетворюватися на містеріальний, часто з міфологізацією реальних подій. Міфологічне бачення та побудова часових моделей Вітменом та Антоничем були спрямовані у майбутнє: поети створювали візію «ідеального віку», де взаємодіяли об'єктивний, суб'єктивно-психологічний і соціально-історичний часи. Формувався суб'єктивний образ часових параметрів світу: час сповільнювався, пришвидшувався, зміщувався в залежності від душевного стану ліричного героя, який не сприймав простір у географічному розумінні, а переосмислював у зв'язку з власними та національними переживаннями й подіями. Це робило головного героя безсмертним, навіть «позасмертним», а його поривання, надії та справи закарбовувалися у вічності, як-от у Вітмена: «Тепер нам час іти, і ми підемо разом, і стрінемо, що трапиться, / Може, ми станемо кращі і ще чогось навчимося» [6, с. 182]; а в Антонича: «Що лишиться по мені: попіл слів моїх, / що лишиться по нас: з кісток трава зросте» [2, с. 162]. Усі люди, на думку митців, помирають та складають тягар життя «матері-землі ласкавій», відходять «натруджені, / лиш слово наше й пам'ять наших вчинків, / горіння і скорботи вічний слід, / у ній записані й осуджені, / триватимуть у невідомість літ» [2, с. 276].

Відтак ідея вічності як єдиноможлива форма реалізації безсмертя найвдаліше втілена Вітменом і Антоничем саме в циклічній доктрині часу, абсолютній щодо свого міфологічного походження. Це пояснюється не так прямим запозиченням, як здатністю обох авторів, долаючи межі історичного часу і часове відчуження людської свідомості, відтворювати у творчості архаїчні, архетипні моделі існування суспільства, де людина сприймалася лише як мала частина єдиного гармонійного космосу.

У творчості Вітмена й Антонича маємо також рецепцію християнського сприйняття часу. Під впливом християнства відбувається послідовна трансформація часової орієнтації первісних людей. Останнє уписало нову сторінку в сприйнятті часу — дало інтерпретацію цієї категорії крізь призму інтересів і цінностей людини, що було характерним й для Вітменової та Антоничевої лірики. Абсолютна трансцендентна залежність творення від Творця, земного світу людини від Бога зумовила розтин часу на вічність як позачасне буття Бога та тимчасове існування земного світу. Час християнством сприймався окремо від вічності, яку неможливо було калькулювати часовими відрізками. Вічність функціонувала у сфері Божественного, час же становив лише її атрибут, одну із складових, що належала земній сфері. Відтак, час набув векторності, прямолінійності та незворотності.

Вітмен постійно намагався жити за християнськими законами моралі та справедливості, щоб отримати благословення «на смерть і на життя, на Тіло та на вічну Душу» [6, с. 16]. Антонич також жив за Господніми заповідями, бо вірив (принаймні намагався вірити), що після цього його душа «із вічністю зістане, / щоб полагодити справи з Богом» [2, с. 238], щоб «в «панта рей» знайти єдину сталість» [2, с. 239], і щоб потім, передавши вічності, «що вічне, а землі, земне, / і з життям рахунки покінчивши» [2, с. 223], коли «Божий посланець докладно почислив, що ясне й темне / у душі було» [2, с. 223], Бог дозволив би йому після смерті «сріблястим ключем» відчинити «вічності двері» [2, с. 208].

Прагнення до вічності у творах Вітмена й Антонича набуло свого роду сцени, тла, на якому розігрувалися їх поетичні сюжети. Вічність для них стала визначати міру людських діянь, їхнє наближення до абсолютного, а минуше було формою здійснення вічного, тобто тією формою діяльності, за допомогою якої смертна людина могла здобути власне безсмертя, з часового потоку буття перейти в одвічне буття, докладаючи багато особистих зусиль. Ліричний герой американського поета постійно звертався до вічності, намагаючись звільнитись від пут кінечності й швидкоплинності буття для віднаходження в ній тієї позачасовості, яка була однією з форм обґрунтування людського існування: «Всі зв'язки і всі пута скинуто, мої лікті — в морських безоднях, / йду по скелястих кряжах, у долонях моїх — континенти... / Я заходжу в сади планет, роздивляюся їх плоди, / Квінтильйони дозрілих і квінтильйони зелених бачу, / Я — могутня течія поглинаючої душі, / І жодному лоту у глибини мої не сягнути» [6, с. 37].

У свою чергу ліричний герой Антонича стверджував, що треба вміти вгледітися не лише у життя сучасної людини, треба вміти заглибитися у первісну, а отже, й вічну радість буття, і тоді людина зможе далеко бачити — «в незчисленні милі», «віддерти на шмаття тьму» і почути «давню радість, ту саму, / яку в щоденщини згубив ти пилі» [2, с. 43], зможе «дійсності розбити стіни» і вже не важливо, що після цього «стіни дійсності» розіб'ються й людина «розіллється на незнані ріні» [2, с. 44]. Ірина Скрипник вдало окреслила два виміри міфотворчості й мікрокосму українського поета, один з яких — «світ теперішній, в якому панує хаос, це вимір катастрофізму та апокаліпсису. Передчуття кінця світу породжує символи страху, незахищеності, зневіри та смерті. Тут панує час історичний, який є символом смерті та темноти. Дійсний світ, ніби паша великого лева, як злий Хронос поїдає, пожирає своє поріддя, щоби панувати вічно» [5, с. 30]. Інший, перший, основний, універсальний світ — це світ первісності, гармонії та злагоди, де «панує час циклічний, що весь час омолоджує Природу, вдихає в неї життя. Хронос на цьому рівні є символом вічного народження та перебування в лоні Природи» [5, с. 30].

Тож час як одна з основних філософських категорій становить головну складову поетичної моделі світу Вітмена й Антонича, котра характеризує ту чи іншу стадію розвитку людства і поряд з якою гармонійно існують інші, не менш важливі, компоненти цієї моделі, як-от простір, причина, зміна, тлінність, циклічність тощо. У сукупності ці категорії утворюють «сітку координат», за допомогою якої поети намагалися сприймати навколишній світ та вибудовувати свої власні своєрідні образи. Лише через ряд трансформацій, що відбулися в усвідомленні часу Вітменом та Антоничем, виникло їхнє самотутнє розуміння останнього.

Своєрідне сприйняття й усвідомлення себе у реальному світі робило кожного з них мандрівниками у часі: з минулого через теперішнє до майбутнього, що допомагало їм творити іншу, власну, паралельну реальному життю дійсність, яка наближала їх до поетичної своєрідності деміургів. У центрі їх творчості, за вдалим висловом Юрія Андруховича, — цілковите «усвідомлення... буттєвого взаємоузележення поезії та життя» [1, с. 6], як це

впливає з найкращого Антоничевого твору «Дім за зорею»: «Живу коротку мить. Чи довше житиму, не знаю, / тож вчусь в рослин сп'яніння, зросту і буяння соків. / Мабуть, мій дім не тут. Мабуть, аж за зорею. Поки / я тут, інстинктом чую це: співаю — тож існую» [2, с. 192].

І Вітмену, й Антоничу було близьким буття у первісному світі, в якому вони ототожнювали себе з природою, відчували себе її складовою частиною, а от життя в історичному часі, реальному світі дисгармонії, політичних, економічних та духовних негараздів найбільше гнітило їх. Істинне alter ego поетів чинило спротив і тяжіло до власноруч витвореного міфу з його щирістю, чистотою та первісністю, оскільки «версус, — за словами Ірини Скрипник — є тим катарсисом, що поєднує митця з космосом і дає силу творити міф. Обличчя бога-деміурга і є міфом про первісну людину» [5, с. 30], який так вдало втілили у життя обидва поети.

Характерною рисою міфічного мислення Вітмена й Антонича була орієнтація свідомості поетів на сприйняття незворотності характеру часу, що пов'язує безкінечність тільки з майбутнім і, на думку Ігоря Зварича, «характеризується історичністю (позатемпоральністю) та замкненістю, циклічністю. Навіть есхатологічні міфи прогноують катастрофи як повернення до початку, тож підкорена такому розумінню часу свідомість поетів не знає смерті, бо смерть як момент є точкою відліку початку» [3, с. 13], тому в міфічному мисленні Вітмена та Антонича відбувається чергування не життя і смерті, а життя і дожиття.

Отже, часові параметри їх міфологічного мислення визначаються співвідносністю вічності й життя, а не життя і смерті. Розуміючи всю незаперечність підпорядкування людського життя невинному плину часу і усвідомлюючи конечність свого буття, поети прагнули розірвати рамки часового існування, здолати владу часу і сам час. Аналізуючи твори митців, висновуємо, що людське життя може мати сенс лише у тому випадку, якщо воно не закінчується фізичною смертю, а знаходить шлях до виходу в безкінечні, вічні сфери буття.

Серед філософів та учених існує й інша думка про смерть, наприклад, як «опір смерті» (Карл Ясперс). У цій філософській сентенції Вітмен і Антонич убачали глибокий смисл, коли життя намагається подолати смерть уже на філософському рівні. Життя «смертних», реалізоване в архетипній свідомості митців, — це оприявлення та реалізація ними першоматерії в певній конкретній формі. А якщо принагідно згадати анімізм (характерний для обох поетів), то особливості феномену космологізму Вітмена й Антонича стають особливо яскравими та наочними. Поети сприймали людину, за Ігорем Зваричем, як «продукт реалізації праматерії, що уподібнюється їй у часових формах існування: сон (підсвідомість) — це буття у вічності (безкінечність), буття поза сном (свідомість) — це час (конечність). Поза сном людина у ритуалах, звичаях, обрядах тощо імітує діяльність праматерії (сну), тобто у міфічному мисленні свідомість виступає реалізацією підсвідомості у більш наявних зв'язкових формах, ніж це відбувається у житті сучасної людини» [3, с. 13]. Тому Вітмену й Антоничу було так близьке подібне світосприйняття, що в узагальненому розумінні підпорядковане логіці побудови, і буття міфопоетичної та космологічної моделі самого Всесвіту, в якій людина як форма праматерії втілює у собі вічність (дожиття) з можливістю реалізації цієї вічності в усвідомленій формі творення (життя): сон (вічність, добуття) й існування поза сном (час, буття), чергуючись одне з одним, повторюють логіку існування Всесвіту.

Антонич писав, що він «сонно на яві» та «п'яний від сну» [2, с. 100], бо сам не міг відрізнити, «що тут привид, а що ява, / чи це марево, чи, може, / дійсність, наче сон, лукава» [2, с. 115], «де дійсності грань, де уяви є світ...» [2, с. 70]. Віддаючись владі сну, коли «вливає ніч, немов бальзам, / солодку краплю божевілля» [2, с. 109], український митець заглиблювався у першопочаток світу, вдивляючись у морок ночі крізь вікно, бачив «шибу, повну світляних, / холодних, синіх і тремких / далеких відблисків світлів, / що, кинуті у тьму, горять / немов знаків санскритських ряд, / які прадавнім сном дзвенять / і перешіптують із дна, / загубленого в морок дня, / слова старої ворожби / в і'мя землі, в і'мя вогню» [2, с. 108]. Сон був одним з найголовніших атрибутів лірики українського поета, за допомогою якого він у будь-яку мить міг повернутися та відчутти усю незглибність, красу та первісність природи, поєднатися з нею та стати її частиною: «Ой, піду я до бору, до бору, / подивлюся на сонце крізь сон. / Попливуть мої думи угору, угору, / ліс і сон зашумлять в унісон» [2, с. 69].

У Вітмена «апофеозом» сну є поема «Сплячі», де його ліричний герой, лише «розчинившись» у ночі («Всіх поглинає й ховає ця ніч» [6, с. 165]) та занурившись у сон («Цілу

ніч блукаю сновидою» [6, с. 165]), міг зрозуміти усіх живих істот на землі та побачити їх думки, бажання, мрії, наміри, стати однією з них та «пожити» її життям («А я роблюся людьми, що снять» [6, с. 166]), повернутися до прапервнів існування Всесвіту та вхопити суть буття, коли зникають усі перепони і світ стає безмежним та «прозорим» («Бачу, де сховано скарби, куди не погляну, бачу привиддя моторні, / Схованки в підземеллі глибокім, схованки в морі і там, / де ні суходолу, ні моря» [6, с. 166]), коли «стихії єднаються вночі» й виникає бажання самому «позалицятися до світла й повітря» [6, с. 171]. Лише у полоні ночі та сну «між відмінним не буде й крихти відміни, воно зіллється, / з'єднавшись...» [6, с. 173], тому Вітмену не лячно було довіритися ночі, сну, забуттю, бо все живе рано чи пізно повертається у неї: «Я з ніччю побуду трохи й зарання встану, / О Мати моя, день проживу, як належить, і як належить, — / до тебе» [6, с. 175].

Спосіб мислення митців базувався на трансцендентному зв'язку між світом реальним та нереальним, метафізичним, поети намагалися досягнути й відтворити космічну рівновагу та гармонію буття. Поетична символіка митців вибудовувалася на основі екстатичного захвату, захоплення, у центрі яких — емоційні переживання, імпульси, що існують у повсякденному (реальному) житті й вдало переносяться в іншу (ірреальну), часто містичну площину. Поети могли дозволити собі перейти межі всіх людських можливостей і стати частиною вічного, безмежного, неосяжного, незбагненого Космосу-буття; творче безумство, осяяння, осягнення світу найчастіше відбувалося у них за участю сфери підсвідомого. Вітмен писав: «Блукаю древніми горами Іудеї, вродливий і лагідний бог поряд мене, / Лечу у просторі, крізь небеса і зорі, / Лечу між семи супутників, крізь коло широке, діаметром / у вісімдесят тисяч миль, / лечу з довгохвостими метеорами, розкидаючи, як і вони, полум'яні кулі, / Тримаю місяця — тонкосерпну дитину... / ..Вбираю реальне і нереальне, / І ніяка сторожа мене не зупинить, ніякий закон не засудить» [6, с. 36–37].

У Антонича знаходимо вірш «Підсвідомість», у якому він називав себе «царем» власної підсвідомості, де «палац — душа моя, / бунт — сон, раби — мої померлі мрії» [2, с. 64]. Саме підсвідомість допомагала українському поетові розсунути межі реального світу та відчути усю безмежність Всесвіту. Занурювався митець в уявний, підсвідомий світ під час своїх поетичних фантазій і як результат — «Уже не стеля, лиш глибинь, / уже не стіни — далечинь, / і, наче іскри в тиші сплячій... / засяли зорі над столом» [2, с. 95–96]. Міг Антонич «з-під дна свідомості», «з-поза свідомості» побачити прадавнє, глибинне, вічне, безмежне, незбагненне, що допомагало предкам-язичникам гармонійно співіснувати з природою та навколишнім світом. Тут яскраво прослідковується намагання поетів реактуалізувати знаки архетипної пам'яті, фундаментом якої стають пригадування та занурення у підсвідомість, бо, як зазначалося вище, саме завдяки колективному підсвідомому, трансцендентності людина зокрема, творча, може відновити вічні істини та закони людського буття для встановлення гармонії та порядку у Всесвіті.

Онтологічні погляди язичників мали великий вплив на формування поетично-космологічного світогляду митців, позаяк були основані на постулаті про божественне джерело усього світоустрою й людей також. З часом, особливо після прийняття християнства, ці уявлення дещо трансформувалися, проте язичницький космологічний світогляд Вітмена й Антонича має яскраво виражений архетипний характер. Людина усвідомлювалася поетами як елемент космогонічної схеми, маленька органічна частина космосу, яка прагнула дорівнятися і злитися з природою. Цей нерозривний зв'язок був головною домінантою у творчості американського та українського митців.

Отож особливостями міфологічного мислення ранніх народів, що базувалося на таких фундаментальних ідеях, як циклічність, періодичне відтворення початкового божественного першопорядку, божественне часове творення світів та законів Всесвіту обумовлене й розуміння часу і простору Вітменом та Антоничем. Простір і час стали для поетів відчутним і природним «вмістилищем» почуттів, дум і сподівань ліричного «Я», а їх поезія — своєрідною спробою відновлення первісної (архаїчної), язичницької гармонії між людиною та світом. Заради цього відновлення митці зверталися до архетипної пам'яті, реконструювали національні космогонічні і хтонічні архетипи та міфи, де ключовими є мотиви віталізму, змістовності й довершеності буття та Всесвіту, в якому кожне явище не тільки закономірне й аналогічне, але й вічне, переходить в іншу форму існування, зберігаючи свою безсмертну сутність.

Література:

1. Андрухович Ю. І. Б.-І. Антонич і літературно-естетичні концепції модернізму : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Юрій Ігорович Андрухович. — Івано-Франківськ, 1996. — 23 с.
2. Антонич Б.-І. Велика гармонія / Богдан-Ігор Антонич; [упоряд., передм., прим. Д. В. Павличка]. — К. : Веселка, 2003. — 350 с.
3. Зварич І. М. Міфологічна парадигма художнього мислення : автореф. дис. ... доктора філол. наук / Ігор Михайлович Зварич. — К., 2003. — 36 с.
4. Скальська Д. М. Естетичні виміри філософсько-антропологічних вчень ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філос. наук / Дарія Миколаївна Скальська. — К., 2005. — 30 с.
5. Скрипник І. Міф як одкровення: проекція різних облич Б.-І. Антонича / Ірина Скрипник // Філологічні науки : Збірник наук. праць. — Ч. 2. — Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. — 456 с.
6. Уитмен У. Листья травы : Стихи, поэмы / Уолт Уитмен; [пер. с англ.]. — СПб. : Азбука-классика, 2005. — 448 с.
7. Хавкіна Л. Українська романтична поезія кінця 20-х — початку 40-х рр. ХІХ ст. : міфопоетичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Любов Марківна Хавкіна. — Х., 2003. — 19 с.

Mythic Symbolism of Time and Space in Whitman's and Antonych's Lyrics

The article examines mythic symbolism of time and space in Walt Whitman's and Bohdan Ihor Antonych's works as well as peculiar authors' clarification and interpretation of various categories and expressions of time in human existence plane. It is proved that mythopoetical perception (at the level of space and time) for the studied artists is characterized by timelessness and is not localized chronologically. That helped Whitman's and Antonych's lyrical heroes to perceive the world through the plane of archetypes.

УДК [821.161.2+821.162.1]-343.091

*Ірина Скрипник (Чернівці)***МАТЕРІЯ ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ КОСМОГОНІЧНОГО МІФУ
В ТЕКСТАХ Б. І. АНТОНІЧА ТА Б. ШУЛЬЦА**

Твори Б. І. Антонича та Б. Шульца структурно накладаються на тричленну модель міфічного циклу (космогонія, еротизм, есхатологія). Міфологізм письменників сфокусований в образне осмислення архетипної, доісторичної моделі народження світу і людського роду: «Змістом міфу як оповіді є подія космічно-родового масштабу – народження бога (богів), світу й роду (людини). Це та подія подій, що відбулася у предковічні часи й щоразу (відповідно до природних циклів) актуалізується в ритуалі» [9, с. 19]. Саме через ритуал відбувається перенесення в іншу, «диференційовану» реальність. «Ритуал стає своєрідним ієрогліфом і символом; у ньому співіснують найглибші шари родокосмічної тілесності, діяльно-предметна, знаково-експресивна виразність, зорієнтована назовні й усередину» [9, с. 19].

Апробація міфу виступає причиною пошуків людиною своєї первісності існування, повернення до «ядра», до свого «зародку». Особливо гостро звучала проблема «повернення» в лоно Природи та «навернення» до основ психіки людини в міжвоєнний період, коли писались тексти поляка та українця: ще не стерлись із короткотривалої пам'яті страхіття Першої світової, а в повітрі вже відчувалась Друга світова війна.

Як Антонич, так і Шульц (незважаючи на перебування на явному маргінесі) були активними учасниками мистецького процесу (на західній Україні та в Польщі) й речниками європейських мистецько-культурних ідей першої половини ХХ ст. Саме тому їм були не чужі сюрреалістичне й метафізичне бачення світу. Апеляції до надр свідомості можна пояснити й впливом філософії А. Бергсона, який наполягав на інтуїтивному сприйнятті просторової дійсності як виду інтелектуального відчуття. Лише інтуїція здатна схопити те, що просторове